

Ydmykelse, ydmykhet, og demokrati

Kapitel i Nordisk demokratihandbok, 2002

© Evelin Gerda Lindner (vær så snill, spør forfatteren når du vil sitere)

Psykologisk institutt, Universitetet i Oslo

e.g.Lindner@psykologi.uio.no

<http://folk.uio.no/evelin/>

<http://www.humiliationstudies.org>

To the opponent:

You are my adversary, but you are not my enemy.
For your resistance gives me strength.
Your will gives me courage.
Your spirit ennobles me.
And though I aim to defeat you, should I succeed, I will not humiliate you.
Instead, I will honour you.
For without you, I am a lesser man.

*Ideals of Olympism*¹

”Fram til 1868 hadde ektemenn rett til å avstraffe sine koner fysisk”. Dette skriver Isdal (2002) om norsk lovgivning (s.1). Han skriver videre, ”Fram til 1972 var det lov å bruke vold mot barn i oppdragelsesmessig hensikt. Voldsbruk var regelen snarere enn unntaket. Det krevde mot av de fagfolk som skulle stå opp mot en slik praksis. Fortsatt er det bare 17 land i verden som har fått en lovgiving som forbyr all bruk av vold mot barn” (s. 1).

For ikke så lenge siden så jeg en film om et bryllup, jeg tror det var en antropologisk film om et bryllupsfest i Kasakhstan. Brudgommen fikk en veldig spesiell gave fra brudens foreldre: en pisk. Pисken skulle minne brudgommen om hans plikt å ”vise” hans kone at plassen hennes var ”nedenfor”.

Nylig snakket jeg med en venninne som var oppbrakt. ”Jeg er så frustrert over all de kvinnene her i Norge som er så stolte av den likestillingen vi har oppnådd i Norden og som ser ned i overbærenhet på tilslørte kvinner i Afghanistan! Men når hun skal kjøre bil sammen med sin ny kjæreste, da er det første hun gjør å levere nøkkelen til Han! Det er Han som skal kjøre! Hun underkaster seg ham av egen fri vilje! Frivillig selvydmykelse, kaller jeg det!”

Hver leser kan fortsette denne listen av eksempler som illustrerer hvor alminnelig det engang var å nedverdige mennesker, med hvilken selvfølge dette ble akseptert som ”vanlig” og hvor dagligdags det fremdeles kan være i vår nåtid.

Miller (1993), slo opp i Oxford English Dictionary, og fant at det engelske ord for *ydmykelse*, nemlig *humiliation*, har forandret mening for omtrent 250 år siden. Det var først i 1757 at *to*

¹ Celebrate Humanity campaign 2002, se <http://www.olympic.org/>.

humiliate begynte å bety å krenke et menneskets verdighet og selvrespekt. Opp til 1757 var bruken av å *ydmnye* forbundet med å få andre til å bøye seg, å underkaste seg, uten noen gjenklang av at dette kunne innebære en krenkelse. At ydmnkelse er en krenkelse er noe veldig nytt, sett i perspektiv av helheten av menneskehetens historie.

Hva betyr det for oss og for et demokratisk samfunn at ordet ydmnkelse har forandret meningen for omtrent 250 år siden så drastisk? Det som var vanlig ble til en krenkelse. Når vi prøver å finne ut mer om denne dramatiske vendingen så ser vi at tidspunktet av denne forandringen faller sammen med flere beslektede endringer. På attenhundretallet og nittenhundretallet foreslo flere filosofer i Europa at en person burde ha rettigheter ved å være et menneske og ikke som følge av å være borger i et bestemt land eller medlem i en bestemt religiøs eller etnisk gruppe. I 1776 fastslo den amerikanske uavhengighetserklæringen at "all men are created equal" og at alle mennesker "are endowed by their creator with certain unalienable rights, that among these are life, liberty and the pursuit of happiness". Kant formulerte at mennesket ikke burde bli brukt som middel, han skrev i 1785 "Der Mensch aber ist keine Sache, mithin nicht etwas, das bloß als Mittel gebraucht werden kann"² [Mennesket, derimot, er ikke en ting og derfor ikke noe som kan bli brukt bare som middel.³] 26. august 1789 var det den franske revolusjonen som produserte "la déclaration des droits de l'homme et du citoyen" ["menneskerettserklæringen", eller ordrett "erklæringen av rettighetene til mennesket og borgeren"⁴]. Og så kom "Verdenserklæringen om menneskerettighetene" i 10. desember 1948, hvor menneskerettigheter blir sett på som å tilkomme mennesket som sådant og betraktes som allmenngyldige og ukrenkelige og omfatter sivile, politiske, sosiale, kulturelle og økonomiske rettigheter.

Jeg har valgt de tre eksemplene i begynnelsen av denne teksten med omhu. Det første eksemplet forteller oss at det var engang lovfestet at en mann kunne "ydmnye" sin kone ved å slå henne. De fleste nordiske lesere grøsser kanskje ved å lese dette og er glad over at dette er fortiden. "Vi" kan tillate oss å riste på hodet og si "hvordan var det mulig!" eller "så barbarisk og usivilisert!" Når vi leser om Kasakhsatan så kan vi likeså riste på hodet og si "heldigvis så langt vekk". Men det finnes eksempler, som det tredje, som viser hvordan hver lille handling fra morgen til kveld kan bli gjennomsyret av valg med hensyn til ydmnkelse, nemlig om vi oppfatter noe som "vanlig" eller "krenkende" (inkludert "frivillig selvkrenkelse" vi mener å kunne observere hos andre).

Det er bred enighet i dagens Norden at ingen burde slås eller tortureres og at slaveri er en forkastelig ydmnkelse. Det er vanskelig å forestille seg at det er ikke så lenge siden at man var enige om det stikk motsatte. Trigger (1993) beskriver i sin bok *Early Civilizations* hvordan hierarki ble oppfattet som kjennetegn til "sivilisasjon", mens frihet og likhet ble ansett som "barbarisk": "If egalitarianism was known, it was as a feature of some of the despised, barbarian societies that existed beyond the borders of the civilized world" (Trigger, 1993, 53-54). Også den kjente sosiologen Norbert Elias (1994) snakket om *The civilizing process* når han analyserte fransk historie og hvordan borgere lærte seg å styre seg selv på en "sivilisert" måte ved å internalisere regler og utvikle skam ved overtredelse, i motsetningen til tidligere historiske perioder hvor ytre tvang måtte til for å opprettholde regler.

Jeg vil gjerne oppfordre leseren til å tenke litt nøyer over dette. Dette fordi jeg tror at det paradigmeskiftet som skjedde rundt 250 år siden er ikke noe som vi "har" og kan legge til side

² Kant (1785/1997), Zweiter Abschnitt, <http://www.rescogitans.it/ita/Biblioteca/003/Zweiter.htm>, s. 11.

³ Forfatterens oversettelse.

⁴ Forfatterens oversettelse.

som ”fortid”, men noe vi må skape hver dag på nytt og som kan bli tapt hvis vi ikke verner om det. Demokratiet er avhengig av vår innsats. Derfor tror jeg at det er nyttig å gå litt inn i historien og prøve å forstå hva ydmykelse og nedverdiggelse egentlig betyr.

Demokrati, og å ”trykke ned” noe

Hvis vi ser på ordet *ydmýkelse*, så finner vi det norrøne ord ”auðmjúkr,” ”som lett blir myk”,⁵ og hvis vi undersøker det engelske ordet *humiliation*, så har det som grunnord ”humus” som betyr ”jord” på latin. Det ligger i ordet at folk som blir ydmyket, blir myk og får presset ansiktet sitt ned mot jorden. Det finnes flere synonymer for ydmykelse, for eksempel ringeakt, nedverdiggelse, eller fornedrelse, som tilsvarer Erniedrigung på tysk, abaissement på fransk, eller degradation på engelsk. I alle tilfeller finner vi noe som vi kan kalle en spatial metafor.⁶ Den sentrale betydningen er at noe blir trykket ned; et hierarki blir skapt ved at noen plasserer seg høyere enn noe annet.

Jeg vil gjerne invitere leseren til å reflektere litt rundt konseptet av ”nedtrykking” og spørre hva som teoretisk kan nedtrykkes. Man kan for eksempel stå ved en busk og trykke ned en kvist som er i veien, dvs. man kan gjøre kvisten til et objekt for sine mål og sin vilje. Til og med å kalle en kvist ”kvist” kan sees på fra et perspektiv av nedtrykking. Ved å tilskrive ting ord tvinger vi omverden inn i våre språkkategorier. Språket er kanskje menneskehetens første bruk av å ”trykke noe ned”, eller å gjøre noe til et objekt av vår dominans. Ordet *begrep* viser dette, det er med be-”greper” at mennesket ”griper” verden. Og så ville vi tilføye, uten å reflektere så mye over det, at dette er meget nyttig. Språket er et nyttig redskap, like nyttig som redskapene de første menneskene utviklet, som flintøkser eller pilspisser, redskaper som ga mennesket større mulighet til overlevelse. Vi pleier å være stolte av menneskets overlegen evne til å lage redskap.

Men er det å bruke noe som redskap alltid nyttig? Mange miljøforkjempere vil nok advare oss mot å overdrive det med å underkaste oss naturen, for eksempel. Zygmunt Bauman maner oss om at naturen ble et offer i en ”declaration of hostilities”, og beskriver hvordan uberørt skog blir til ”tømmer”, og en jomfruelig jord til ”ressurser”.⁷ Med andre ord, hva vi møter i Baumans fremstilling er det nevnte paradigmeskiftet angående synet på bruk av underkastelse, fra nyttig til destruktiv og krenkende.

Hva mener vi i Norden? Hva bør vi mene? Hvilken grensetrekking er bra for demokratiet? Vanligvis er vi mennesker så fanget i våre oppfattelser om verden, at vi ikke ser til hvilken grad våre forståelser er del av en historisk utvikling. Denne blindheten kunne være helt uproblematisk hvis ikke den ville tåkelegge vårt ansvar for demokrati. Som jeg nevnte ovenfor, så tror jeg at demokrati er noe som må opprettholdes og gjenskapes av den enkelte

⁵ Bokmålsordboka, <http://www.dokpro.uio.no/ordboksoek.html>.

⁶ Se, for eksempel, Lakoff & Johnson (1980).

⁷ Zygmunt Bauman oppfatter naturen som offer av en ‘declaration of hostilities that made the unprocessed, pristine world into the enemy. As is the case with all genocide, the world of nature...had to be beheaded and thus deprived of autonomous will and power of resistance...The world was an object of willed action: a raw material in the work guided and given form by human designs...Left to itself, the world had no meaning. It was solely the human design that injected it with a sense of purpose. So the earth became a repository of ores and other “natural resources,” wood turned into timber and water – depending on circumstances – into an energy source, waterway or the solvent of waste’ (Bauman (1992), x-xi). Se også Smith (1999), hvor han viser at Baumans analyse overlapper med critical theory (f. eks. Adorno og Habermas) og post-structuralism (f. eks. Foucault and Lyotard).

kontinuerlig. Og dette lykkes bare så lenge hver enkelt deltager i demokratiet er klar over det ansvar dette innebærer. Hvis demokratiet skal være levende, og jeg mener med demokrati et samliv mellom mennesker som respekterer hverandre og løser konflikter ved å akte den andres verdighet, så må deltagerne ha et klart og tydelig bilde av deres rolle i demokratiet.

Et viktig ansvar i denne sammenhengen er å få et klarere blikk for når ”nedtrykking” er nyttig og når det er en krenkelse. Få mener det er ”bra for kona å bli slått fordi da blir det sosiale systemet som gud ga oss konsolidert”. Vi lever i et samfunnsklima hvor den slags holdning ikke vil skje i særlig grad. I andre verdensregioner og samfunnssegmenter er det kanskje annerledes, se Kasakhstan eksemplet. Og hva med kvinnen som leverer bilnøkkelen til kjæresten så snart de skal på biltur og dermed ”underkaster” seg ham, enten fordi hun ikke reflekterer eller fordi hun tror at dette på et vis er ”nyttig,” ”riktig” eller ”naturlig”? Særlig det siste eksemplet viser at situasjonen ikke er alltid så entydig. Relasjoner mellom meg og ”innvandre”, mellom meg og det andre kjønn, mellom meg og barn, mellom meg og staten, eller mellom meg og naturen, alle disse relasjonene trekker oss inn i ”usikkerhetssoner” hvor vi enten ikke er klare over hva vi egentlig gjør eller usikker om det er nyttig og riktig å gjenskape en hierarkisk situasjon eller ikke.

Hvert individ er både et passivt ”språkrør” for ”Zeitgeist” men også en aktiv skaper av ”Zeitgeist”. Dette kapitlet snakker til skaperen av ”Zeitgeist” i oss, skaperen som er en aktør og som kan styre en utvikling framfor å bli styrt. Og det å gjøre ting ut av mangel av refleksjon, dette er kanskje det mest farlige for et demokrati.

Det første paradigmeskifte i menneskehetens historie

Mer enn nitti prosent av menneskehetens historie tilhører sankere og jegere. Antropologene forteller oss at jegere og sankere levde i grupper av noen få hundre mennesker som var kjennetegnet av nokså egalitære samfunnsstrukturer. Dette i motsetningen til en senere periode i historien som begynte omtrent ti tusen år siden da hierarkisk organiserte ”sivilisasjoner” oppsto på basis av jordbruk.⁸ Disse ”sivilisasjonene” var karakterisert av herrer og undersåtter, og ikke minst av bruk av slaver. Slaver var redskap i herrenes hender. Slaver var mennesker som hadde blitt ydmyket til den laveste posisjonen i samfunnet. Interessant nok ble ikke dette oppfattet som krenkelse, tvert imot ble det sett på som ”nyttig”. Det ble ansett som naturens orden eller guds vilje eller kort og godt som ”sivilisert”. Dette var meningen i ”sivilisasjonenes” høytid og med stor sannsynlighet til og med blant slavene selv, selv om de fleste slaver sikkert hadde det forferdelig. Mange kom fra folkegrupper som hadde blitt beseiret, de hadde blitt fanget og revet ut fra sine familier og sine hjem. Men så lenge også slavene trodde at dette var naturens løp eller guds vilje så tok de det sannsynligvis som vi tar et uvær, et kirurgisk inngrep eller en vaksinasjon: det gjør vondt, skulle helst unngås, men det er allikevel uunngåelig, til og med ”nyttig” og ”riktig” sett i helhetens perspektiv.

Hva vi observerer ved overgangen fra jeger og sanker samfunn til ”sivilisasjoner” er det som jeg kaller det ”første paradigmeskiftet”, nemlig fra egalitære til hierarkiske samfunnsstrukturer. Jeg vil ikke dermed si at jegere og sankere var ”hellige” som bør idealiseres, det fantes sannsynligvis forakt og beundring, ledere og fotfolk og diskriminering av for eksempel kvinner. Men så lenge institusjoner ikke fastlåser dette i permanente strukturer kaller vi dette ”egalitære samfunnsstrukturer”. Den eneste ”hierarkiserende”

⁸ Se, f. eks. Ury (1999).

handlingen som jegere og sankere utførte systematisk var å lage redskap. Med andre ord, den teoretiske muligheten av at noe kan bli ”trykket ned” ble brukt på de materialene og objektene naturen tilbød. For omtrent ti tusen år siden ble dette grunnleggende annerledes. Ikke bare naturen ble ”trykket ned” og gjort om til redskap. Også mennesker ble til redskap. Noen mennesker opphøyde seg til herrer og underkastet seg undersåtter. Og dette ble institusjonalisert og kalt ”sivilisasjon”, i motsetningen til ”barbari”. Med andre ord, undertrykkelsens ide ble utvidet til å inkludere mennesker og dette ble sett på som stor fremgang.

Jeg undersøkte ydmykelsens rolle i Somalia og gjennomførte feltarbeid i Somaliland i 1998 (Somaliland er en del av den tidligere Somalia, nord i landet, øst fra Djibouti) og Rwanda/Burundi i 1999.⁹ Jeg trekker denne forskningen inn her blant annet fordi Somalia og Rwanda representerer to ytre poler i vår diskusjon om ydmykelse og demokrati og illustrerer hvordan en vellykket demokrati bør helst plasseres midt i mellom de to. Somaliske klaner er kjent for å være nokså egalitære. Det betyr ikke at alle medlemmene blir nødvendigvis betraktet som like men det fins få hierarkiske institusjoner¹⁰ (Afghanistan ligner forresten på Somalia, som gjør vikingtiden¹¹). Den fremste internasjonale eksperten på Øst-Afrika, Lewis (1961), skrev en bok som heter *A Pastoral Democracy: A Study of Pastoralism and Politics Among the Northern Somali of the Horn of Africa*. Jeg besøkte han i 1999 i hans hjem i London og han beskrev for meg hvordan samfunnsstrukturer som de i Somalia som daterer tilbake til menneskehetens lang begynnelsesfase kan ses i sammenheng med dagens demokratiske strukturer. Og riktig nok, det vi finner i Somalia er ”flate hierarkier”, ikke så ukjent for alle som har vært med på kurs som bedriftsrådgivere tilbyr disse dager: organisasjoner blir oppfordret til å nedbygge antall trinn i deres hierarkiske strukturer og medarbeidere skal lære seg å jobbe i fleksible team, noen gang som ledere av teamet, noen gang som medlemmer. For å formulere det provokant, en hel industri av konsulenter gjør reklame for strukturer som går tilbake til en tid før ti tusen år siden. Blant annet antropologen Ury (1999) står for denne tesen. Han mener at det globale informasjonssamfunnet krever at vi lærer oss å være globale nomader, noe som fører oss tilbake til historiens tidligere epoker.

Etter at jeg hadde besøkt Somalia dro jeg via Kenya til Burundi og Rwanda (1999). Mens Somalia minner om vikingtiden i Norden, minner Rwanda og Burundi om Tyskland før Hitler. I Somalia finnes det et ordtak, ”A man deserves to be killed, not humiliated” [”en mann fortjener å bli drept, ikke ydmyket”]. Dette ordtaket ville være utenkelig i Rwanda og Burundi. Somalia er en uendelig stor og utstreckt halvørken som hovedsakelig blir brukt av nomader mens Rwanda og Burundi utgjør kjernen til et bitte lite ekstremt fruktbart og kupert området hvor folk lever av jordbruk. Her finnes det hierarkiske strukturer som har bestått i mange århundret. Jeg ble oppfordret til å aldri spørre ”er du Hutu eller Tutsi?” for å ikke intensivere etniske skillelinjer. Men folk kom til meg og sa ”du må bare se på et menneskets

⁹ Forskningsprosjektet mitt hadde tittelen *The Feeling of Being Humiliated: A Central Theme in Armed Conflicts. A Study of the Role of Humiliation in Somalia, and Rwanda/Burundi, Between the Warring Parties, and in Relation to Third Intervening Parties*. Jeg gjennomførte prosjektet ved Psykologisk institutt, Universitet i Oslo, fra 1997-2001, med feltarbeid i Somalia, Rwanda, Burundi, Kenya, Egypt, Tyskland, Frankrike, Belgia, Sveits, og Norge. Jeg gjennomførte 216 kvalitative intervjuer med personer fra tre grupper, nemlig de to partene i konflikten i Somalia og Rwanda (folkemord skjedde i Somalia i 1989 og i Rwanda i 1994), og med den tredje parten som prøver å formidle mellom konflikt partene, eller observerer situasjonen utenfra.

¹⁰ Såkalte somaliske minoritetene danner en slags kaste utenfor samfunnet, og somaliske bønder, som er nødt til å bøye ryggen for å plante og høste, blir foraktet av nomadene som synes at å bøye seg er motbydelig, og er stolte av å være oppreiste og ”frie”.

¹¹ På <http://www.me.ucsb.edu/~ansa/norway/history/history2.html> skriver en norsk student en meget morsom tekst om vikingtiden på en måte som viser hvordan unge nordmenn ikke lenger ser opp til de gamle idealer!

kroppsspråk: mange personer med Tutsi bakgrunn går oppreist og stolt, mange personer med Hutu bakgrunn har en tendens til å krype sammen og vise de undersåtters villighet til å bøye seg". Ydmykelse, nedverdiggelse, hierarkiske forskjell, alt dette har blitt institusjonalisert i mange århundret og nedfelt i uttalelige regler og skikker, kultursarv og trossystemer. Hierarki, ærbødighet og lydighet på den ene siden, opprør og bitterhet på den andre, dette er den kulturelle kjernen i Rwanda og Burundi. Utenlandske hjelpearbeidere pleide å si til meg, "Somalia er kanskje det mest vanskelige miljø på hele jordkloden å jobbe i fordi atmosfæren er så ekstremt aggressiv og folk konfronterer deg uten tilbakehold med deres misnøye; i Rwanda og Burundi derimot er det kanskje enda vanskeligere fordi der smiler folk og sier 'ja' men du vet aldri hva de egentlig mener eller tenker".

Med andre ord, hvis man våger en simplifisert kategorisering så befinner seg tradisjonell Somalisk kultur stort sett før det første paradigmeskifte fordi mennesker ikke blir brukt som redskap, iallfall ikke i en systematisk, institusjonalisert form. Rwanda og Burundi derimot befinner seg etter det første paradigmeskifte fordi her har kulturelle strukturer blitt utviklet hvor mennesket er redskap. Og mange av dem som er nede i pyramiden har innlemmet disse strukturene i sin kropp i den grad at de "aksepterer" å bli ydmyket i ydmykhet i stedet for i protest og sinne. I Somalia blir forsøk å ydmyke fort besvart med aggressiv motstand fordi det ikke er forenelig med den somaliske krigerens stolthet å bøye seg. Personer som kjenner Somalia kaller Somalia "Stolthetens land". Ingen annet sted i verden har så mye stolthet og ubøyelighet å tilby. Før 1978 ble denne stoltheten investert i en drøm om et forent Somalia.¹² Somalia angrep Etiopia for å vinne tilbake Ogaden, et området i Etiopia med etnisk somalisk befolkning. De tapte krigen og siden den tid har den somaliske stoltheten blitt brukt i bitre kamper innenfor landet. Siad Barre som ble sett på som helt da han førte Somalia til krig i 1978 ble diktator Siad Barre som spilte klaner ut mot hverandre for å holde seg ved makten. Han og hans slektninger "kidnappet" de statlige institusjoner som egentlig er ment til å være nøytrale til sin egen fordel og skapte fiendskap mellom klanfamilier. I 1988 bombarderte Siad Barre til og med Hargeisa i nordområdet, noe som ville være sammenlignbart med den politiske eliten i Oslo å sende bombefly til Bergen.

Ydmykelse kan knyttes til vold i både Somalia og Rwanda men på forskjellige måter. I Somalia kunne Siad Barre spille på befolkningens motvilje mot ydmykelse og deres avsky mot å bøye seg. Han trengte bare å si, "denne klanen der har planer om å ydmyke din klan" og så hadde han mobilisert beredskap til å motstå ydmykelse med alle midler inkludert bruk av vold, ikke bare blant lokale klanfyrster men blant mange klanmedlemmene. I Rwanda derimot var det lydighet til autoriteter som kunne bli instrumentalisert av makteliten til å utføre et folkemord. Provokant formulert har mange Hutuer, de som i historiens løp hadde akseptert å bøye seg, bøyet seg også når de ble bedt om å drepe naboen.

Hva lærer vi om demokrati i Norden ved å sette oss inn i denne historien? For å overforenkle og gjøre forholdene litt bildelige og anvendbare på demokratiets essens også i Norden bruker jeg trafikken som metafor. I Somalia, kunne man si, hersker så mye stolthet at til og med rødt trafikklys kan bli oppfattet som ydmykende provokasjon, og isteden av å vente på grønt lys kan det hende at noen foretrekker å kjempe seg gjennom krysset. I Rwanda gjør mennesker som har akseptert de undersåttenes rolle det stikk motsatte, de venter og våger nesten ikke å kjøre over krysset med mindre autoriteter er tilstede som gir ordre. Denne overforenklingen er

¹² Somalias flagg viser at Somalia egentlig består av fem deler, 1. det som engang var Bristisk Somalia og som i dag er Somaliland, 2. det som engang var Italiensk Somalia, med Mogadishu i Syden av landet, 3. Djibouti, 4. Ogaden, som er en del av Etiopia, og 5. området i Norden av Kenya.

bare ment å skulle belyse grunnstrukturer og ikke fornærme mine venner i og fra Somalia og Rwanda som har reflektert mye og kjemper for å overkomme fortidens skygger.

Ydmykelsens dynamikk er imidlertid vesentlig mer innviklet. Hutuer var undersåtter (og ordet "Hutu" betyr "undersåtter") kun til 1959. Da ble en liten Hutuelite opphøyet blant annet ved hjelp av den belgiske kolonimakten. En ny Hutuelite erstattet dermed den gamle Tutsieliten som hadde dominert landet i mange århundre. Med andre ord, ved siden av underdanige Hutuer og tidligere Tutsiherrere fantes det en ny Hutuelite i Rwanda, og det var den ekstremistiske delen i denne eliten som reagerte på lik linje med Somaliere: vold og folkemord ble utviklet og forkynnet som strategi for å "beskytte" mot motpartens imaginerte fremtidige planer om å ydmyke resten. Men det fantes en forskjell mellom folkemordet i Somalia og Rwanda. Hutuekstremistenes folkemord gikk lengre enn Somalieres kvasi folkemord (som blir kalt "kvasi" nettopp fordi den ikke var altomfattende). Hutuekstremistene som kom fra den befolkningsgruppen som nylig var blitt opphøyet fra å være undersåtter, de tidligere ydmykede undersåtter altså, drepte Tutsiene, sine tidligere herrer. Med andre ord, de ydmykede omgjorde sine følelser av ydmykelse til dødelige gjerninger av ydmykelse.

Det er her vi møter den innviklede kompleksiteten i fenomenet ydmykelse. Ordet "ydmykelse" blir brukt på ofrets følelser, nemlig å føle seg ydmyket, på overgriperes handling, nemlig å ydmyke ofret, og på samfunnsstrukturer og sosiale tradisjoner som har ydmykende virkninger. Det er ofte ofrene, de som engang ble ydmyket og deretter følte seg ydmyket, som senere blir til overgripere som begår ydmykende handlinger for å hevne seg.

Det var derfor ikke nok å drepe den tidlige Tutsieliten, mange Tutsikvinner for eksempel måtte paradere naken før de ble drept og Tutsimenn måtte være vitne til at deres koner og døtre ble voldtatt før de ble hogd til død. Drap i og for seg var ikke hovedsaken, å ydmyke var poenget. Klisjeen tilsier at Tutsier er høye og Hutuer mindre av vekst, og det å hogge av ben for å "forkorte" Tutsier var vel det mest "litterære" uttrykket for å prøve å få de tidligere herrene "ned". Men mer komplisert blir det. Det var ikke bare slik at den tidligere ydmykede Hutuooffergruppen drepte sine tidligere Tutsiherrer, det som Hutuene først og fremst måtte "drepe" var kanskje deres egen beundring for de tidligere herrene. Ofte ble jeg fortalt at en mann fra Hutu herkomst dersom han ble velstående kjøpte seg stor bil og giftet seg med en Tutsikvinne siden begge ga status: han giftet seg med henne for så å drepe henne under folkemordet. Med andre ord, Tutsier ble ikke bare hatet men også beundret og det var kanskje beundringen for de tidligere herrene som var vanskeligst å leve med for de nylig opphøyede ofrene.¹³ Min egen beundring for en elite, tidligere elite eller imaginert elite, kan virke ydmykende på meg når den eksponerer noe jeg ikke orker å se, nemlig min egen underkastelse. Å drepe eliten, og brenne slott og verdigjenstander, bøker, statuer og alt som kan beundres, kan være svaret.

Ikke alle Hutuer i Rwanda tilhørte den ekstremistiske eliten eller det lydige fotfolket. I Rwanda fantes det mange modige moderate Hutuer, særlig rundt universitetsbyen Butare, som ikke ville delta i folkemord og av den grunn ble drept selv. Disse moderate Hutuer, intellektuelle og internasjonal bereiste, trodde på menneskerettigheters budskap om verdighet.

¹³ Se for mer informasjon The International Panel of Eminent Personalities to Investigate the 1994 Genocide in Rwanda and the Surrounding Events (2000), Des Forges & Human Rights Watch (1999), eller Lindner (2000a).

Det andre paradigmeskifte i menneskehetens historie

Mange av mine venner i Afrika er opptatt av det andre paradigmeskiftet i menneskehetens historie, nemlig menneskerettigheters budskap. Menneskerettigheters budskap er en ny stemme i den lange ”debatten” menneskeheten gjennomførte med omverden og seg selv gjennom historien. Først fant menneskene ut at man kunne beherske noe, gripe noe, ”nedtrykke noe,” gjøre noe til et objekt og et redskap. Dette ble brukt i mer eller mindre moderat form på alt som naturen tilbød og ble sett på som meget nyttig og legitimt. Rundt ti tusen år siden skjedde en revolusjon, det som jeg beskrev som første paradigmeskiftet, når ideen om at noe kan bli nedtrykt ble utvidet til å også inkludere mennesker. Fortsatt ble dette ansett som høyst legitimt. Så kom det andre paradigmeskifte, nemlig menneskerettigheters budskap, som sterkt motsier det første paradigmeskifte og fastslår at det er slett ikke legitimt å fornedre og ydmyke mennesker.¹⁴

Med andre ord, det finnes en ”Zeitgeist” i dag som tilsier at det som mennesker vurderte som nyttig og legitimt i de siste ti tusen år, ikke lenger er legitimt. Dette er en utrolig revolusjon og en helt forbausende dreining. Vi kjenner alle til lignende historiske prosesser. For å hente frem et mer alminnelig eksempel, mange har kanskje hatt en bestemor som var overbevist om at det var bra å bruke mye fett i matlaging; hun var muligens nokså overvektig og slet med diabetes og hjertesvikt. En generasjon senere har man fått mer kunnskap. Mosjon og mager mat er bedre for helsen. Dagens moderne menneske ser nesten med medlidenhet ned på de som ikke enda har skjønnet at mat og fett i moderate mengder er bra, men at noe som er bra i moderate doser ikke er like fornuftig når man ”overdriver” det. Ved overdosering oppstår det virkninger og effekter som er så destruktive at nytelse blir til lidelse. En lignende erkjennelsen har menneskeheten kommet til når det gjelder ideen om å beherske, dominere og nedtrykke: det har sine begrensninger og nyttheten blir lett ødelagt ved overdosering. Homo sapiens må ikke bli for ”suksessrik”, ikke når det gjelder bruk av naturen, men særlig ikke når det gjelder bruk av medmennesker.

I dag kjenner vi til slagord som ”bærekraftig” og ”eierskap”, vi får tilbudt om kurs i ”selvtillitstrening” og ”positiv tenkning”. Disse ordene er ekvivalent til ”mosjon” som skal redusere fett og få bevegeligheten opp, eller – for å komme tilbake til trafikkens analogi – til å få seg førekort for å kunne kjøre med bil innenfor trafikkens regler. Det er bra og nyttig med en viss grad av fett i kroppen eller med en viss grad av hierarki og villighet til å innordne seg. Derimot er det ikke bra å være så uselvstendig at man ikke kan kjøre over krysset alene og er engstelig for å bruke trafikklys som reguleringsprinsipp. Veldig trange og despotiske hierarkier reduserer mennesker til fryktsomme skygger ved å smi dem til redskap etter elitens vilje og mål. Så lenge det er enkelt jordbruket som skal gjennomføres av disse umyndiggjorte menneskene kan systemet virke nyttig. Så snart samfunnet derimot krever bevegelighet og kreativitet er det ikke lenger nyttig å ha mennesker som fungerer som uselvstendige maskiner. Dagens globale informasjonssamfunn trenger heller globale nomader med motivasjon og kreativitet, enn selvutslettende ”slaver”. Bedriftsrådgivernes budskap er at bedriften sløser bort sine ressurser når hierarkier kveler medarbeidere. Mens hierarki fortsatt til en viss grad er nyttig i et team bør det ikke bli dyrket for sin egen skyld men begrenses til det det er godt for og for all del ikke ta vekk den indre kraften i medarbeidere som gjør at de i det hele tatt er motivert til å yte noe. Globalisering, så lærer vi, krever kreative medarbeidere,

¹⁴ Mange elementer i menneskerettigheters idealer finnes det faktisk som del av tradisjonelle regelverk, som for eksempel i Somalia. Det Internasjonale røde kors ga oppdrag til boken *Spared from the Spear* International Committee of the Red Cross Somalia Delegation (1997), som viser til hvilken grad tradisjonelle krigsregler, for eksempel forbudt mot voldtekt av kvinner, ligner på Genève konvensjonen.

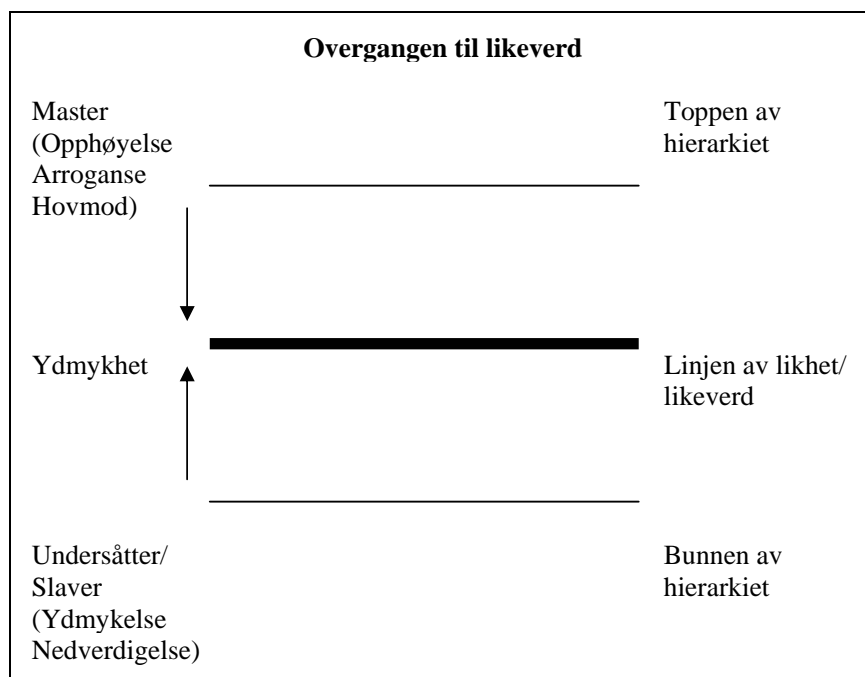
og kreativitet kan ikke oppnåes ved tvang og underkastelse. Det er dermed blant annet globaliseringen som gjør ydmykelse til et unyttig redskap.

Den riktige doseringen er det som teller. Uselvstendighet er ikke bra men det ekstremt motsatte er heller ikke nødvendigvis gunstig. For å bruke mat- og trafikkseksemplene, å spise for mye er like ille som spise for lite, og motmiddelet mot uselvstendighet er ikke å være for selvrådende, ignorere trafikklysenes signaler og bruke rå makt ved hvert gatekryss. Kort sagt krever moderne demokrati og samarbeid den riktige posisjoneringen mellom autonomi og tilpasning, og underdanighet er like ugunstig som arroganse og fiksering på selvråderett.

Menneskerettigheters budskap tilsier at hvert menneske har en indre kjerne av verdighet som ikke bør krenkes og som ikke bør festes til individets andre kjennetegn, nemlig å være leder eller medspiller, mann eller kvinne, voksen eller barn, lys- eller mørkhudet, "handikappet" eller medlem av annen religion, nasjon eller "etnisk" gruppe. Figur 1 sammenfatter historiens gang på en idealisert måte ved å vise grunnstrukturene. Jegere og sankere begynte med egalitære samfunnsstrukturer eller ved likhetens "linje." For enkelhets skyld kan vi si at de kjente bare stolt likhet og ingen flere nivåer. For omtrent ti tusen år siden ble en gradient opprettet, en gradient fra "oppe" til "nede" med mange trinn i mellom, trinn av status og ære. Menneskerettigheters budskap lar denne gradienten falle sammen igjen, iallfall delvis. Hierarkier blir ikke nødvendigvis nedbygget, vi har jo fremdeles en statsminister. Forskjellen er at vi omgjør slike hierarkier til en bisak og menneskets verdighet til hovedsak som ikke bør utsettes for gradering. Menneskerettigheter forkynner ikke nødvendigvis likhet men likeverd. Menneskerettigheters idealer maner de som tror at de er "bedre" til å komme seg ned fra arrogant opphøyelse til ydmyk likeverd og oppfordrer alle som ble fornedret og ydmyket til å reise opp til nettopp likeverds linje. Menneskerettigheters ideologi prissetter ydmyk likeverd men fordømmer arrogant opphøyelse som illegitimt, umoralsk og krenkende.

Figur 1 viser hvordan språket selv kan være en veileder i våre refleksjoner. Ordene *nedverdiggelse* (*degradation, Erniedrigung*) og opphøyelse (*arrogation, Arroganz*) betegner gradientens ytterpunkter. *Hovmod* (*Hochmut, arrogance, haughtiness*) blir kontrastert med ydmykelse (*Demütigung, humiliation*) med ydmykhet (*Demut, humility*) i midten. Vi ser hvordan språket tegner relasjoner i rommet.

Figur 1: Overgangen til likeverd

Ovenfor nevnte jeg at demokrati og menneskerettigheter ikke er noe vi "har" men noe vi skaper hver dag på nytt. Den lille listen jeg satt opp tidligere illustrerer dette. Jeg blir nødt til å sette ordet "handikappet" i anførselstegn fordi vår "Zeitgeist" har gjort oss oppmerksom på at det tilhører det gamle hierarkiske paradigmes tekning å bruke ordet "handikappet" ukritisk. Dette fordi det setter de "normale" som norm, en norm som står over de som "mangler noe", med andre ord, selve ordets bruk skaper et hierarki. Ordet "etnisk" er likeså et problematisk ord siden det blir brukt om konflikter i de fattige land men ikke i de rike land og det har noe nedlatende i seg: "de der nede i Afrika som ikke kan styre sine etniske motsetninger". Vi er omgitt av slike prosesser av revurdering og recalibrering. Alle ord som engang var forbundet til et yrke eller annet kjennetegn til menneskets verd blir omgjort. I Norge har man i dag for all del ingen "tjenere".

Jeg kaller den historiske perioden før første paradigmeskifte stolthetsens periode med tanke på min erfaring i Somalia. Den neste historiske perioden kaller jeg ærens epoke med tanke på Rwanda. Den siste tidsperioden, menneskerettigheters visjon for fremtiden, kaller jeg verdighetens epoke. Ære oppfatter jeg som stoltheten som er knyttet til de respektive trinnene i en hierarkisk struktur. Duellen var et ritual for å forsvare ære mot ydmykelse. I en kultur av ære ble det forventet at man beskyttet sin posisjon på et bestemt statustrinn mot forsøk å fornedre den. Interessant nok er det formodentlig ofte lettere å ha sin ære krenket i et æressamfunn enn å ha sin verdighet krenket i et menneskerettigheters samfunn. Å leve med mindre ære kan være lettere enn å få såret sin verdighet fordi å få sin verdighet krenket er som å bli fratatt å være et menneske. Ydmykelse i et system hvor det finnes flere trinn ekskluderer meg ikke som menneske men plasserer meg noen trinn lavere. Verdighet derimot er min essens som mennesket og jeg blir ekskludert av hele humanitetens familie når min verdighet blir antastet.

Jeg arbeidet som klinisk psykolog i Kairo, Egypt i syv år (1984-1991) og ble vitne til mange konflikter mellom ære og verdighet. Ære er ofte mer kollektivt definert, og verdighet mer

individuell, og dette røper at dette paradigmeskiftet har noe å gjøre med en overgang fra en samfunnsform som vektlegger gruppen til en struktur som setter individet i sentrum. Jeg husker en klient som jeg hadde i Egypt, en velutdannet advokat som hadde bodd i Europa lenge, som syntes det var under hans "verdighet" å ta alvorlig sine slektninger fra landsbyen som en dag kom reisende og gjorde det klart for ham at han var den neste mannlige slektningen i linjen som ville bli drept i blodhevn, en sirkel av ære, ydmykelse, og hevn. Han kjente knapt til alle detaljene i konflikten og var nokså ukjent med hva som krevdes av han for å forsvare familiens ære mot ydmykelse. Han følte at han som individ hadde lite å gjøre med dette og kjente ikke den minste indre trang til å forsvare noens ære; det var en "plikt" som han prøvde å unngå så godt han kunne og hans indre kjerne som mennesket var aldeles uberørt. Eller, en mor skal drepe sin datter fordi datteren ikke er jomfru lenger og brudgommens ære vil bli ydmyket ved å bli tilbudt en vanæret datter – ikke få leger livnærer seg av å reparere hymen og hønseblod kan brukes i bryllupsnatten. Det er ofte ikke menneskets individuelle følelser som er ærens felt, men symboler av gruppedlemskap og gruppens ære. Datterens hymen er et symbol for familiens ære, akkurat som den som skal drepe eller drepes i blodhevn gjør dette for familiens ære. Verdighet derimot er min verdighet som individuelt medlem i humanitetens familie.

Med andre ord, når æren blir krenket kan man forhandle en vei ut, blodhevn kan stanses ved hjelp av forhandling. Det er derimot mye vanskeligere å gjøre noe med krenket verdighet. Krenket verdighet berører menneskets innerste vesen. Det er ikke så lett å ha en kjølig distanse og forhandle en vei ut av krenket verdighet. Intense følelser er satt i sving. Det er derfor ydmykelse er så viktig å studere og forstå i verdighetens epoke. Min forskning på dette feltet tar del i og er tegn av paradigmeskiftet mot en visjon av menneskerettigheters budskap som lærer oss at vi har en indre kjerne som ikke bør ydmykes. I øyeblikket hvor menneskerettigheters budskap når frem, og min forskning tilsier at menneskene fra Afrika til Asia har hørt det, så øker lidelsen av ydmykelse. Når jeg er fattig og tror at dette på et vis er "riktig", så lider jeg. Men er jeg fattig og vet at dette ikke er bare "galt" men til og med en ydmykelse av min essens som menneske blir lidelsen mye mer intens. Apartheid var engang "vanlig" og "naturlig" til det ble til en dyp krenkelse av hele humanitetens integritet. Mandela kunne ha valgt folkemord som vei ut, folkemord som i Rwanda hvor de ydmykete drepte den tidligere eliten. Isteden omgjorde Mandela følelser av ydmykelse til konstruktiv samfunnsomstrukturering. Demokrati er når deltakere bruker Mandelas strategier.

Aktuell forskning

Rwanda og Burundi minnet meg om Tyskland før Hitlers tid. Min forskning på ydmykelse hadde sitt utgangspunkt i tysk historie. Vi lærer fra historiebøker¹⁵ og i historieundervisningen at Tyskland ble ydmyket etter den Første verdenskrig gjennom Versailles traktatene og at denne ydmykelsen bidro til at Hitler kunne komme til makten og begynne med den Andre verdenskrig. Og Marshall planen ble, iallfall delvis, oppfattet som et forsøk til å ikke ydmyke Tyskland igjen etter Andre verdenskrigen men å innlemme Tyskland som respektert medlem i den europeiske familien og, for å si det provokant, slik unngå en Tredje verdenskrig. Mitt mål var å finne ut om denne hypotesen var sant. Var det virkelig sånt at ydmykelse kunne føre til krig? Og hvis ja hvordan og på hvilken måte? Jeg følte at dette var et sentralt spørsmål som sosialpsykologien burde kunne svare på. Ydmykelse som mulig forårsaker av krig, vold, bevæpnet konflikt og terrorisme, dette oppfattet jeg som uhyre viktig og relevant

¹⁵ Se f. eks. Haffner & Bateson, 1978, og Elias, 1996.

forskningstema. Når jeg begynte å lese den tilsvarende akademiske litteraturen, det var i 1995 og 1996, så ble jeg nokså forbauset over at ordet ”ydmykelse” egentlig ikke besto som akademisk begrep. Ydmykelse ble som oftest behandlet som underform av skam eller trauma men ikke undersøkt atskilt og på sine egne vegne. Mange veldig gode bøker om vold og ondskap omhandler ydmykelse som sentralt fenomen men ikke som hovedfokus av forskningen.¹⁶ Det fantes bare en eneste bok som hadde ordet ydmykelse i tittelen,¹⁷ to artikler¹⁸ og spesialutgaver av to akademiske tidsskrifter, nemlig *Journal of Primary Prevention* i 1991,¹⁹ 1992,²⁰ og 1999,²¹ og *Social Research* i 1997, den siste stimulert av Margalit (1996), *The Decent Society*. Det finnes derimot et hav av litteratur som omhandler skam og trauma men nesten ingenting som omhandler ydmykelse som atskilt begrep. Siden har jeg skrevet doktoravhandling og artikler²² og har med andre ord hjulpet til å sette ydmykelse på akademisk dagsorden.

Konklusjon

Hvor står Norge og Norden? Norge har aldri utviklet samfunnsmessige strukturer av utpreget hierarki og det er kanskje klima og geografisk beliggenhet som er grunnen. Det var muligens ikke så forskjellig fra Somalia. Somalias karrighet berget landet mot å bli innlemmet i en hierarkisk ”sivilisasjon” som hadde en interesse i å lære Somaliere å bøye seg og bli ”sivilisert.” Med andre ord, både somaliere og nordmenn trenger ikke å lære så mye om stolthet og selvråderett. Likeverd er noe som begge har en magefølelse for. Men demokrati kan ikke overleve uten at borgere også er villige til å bøye seg uten å tolke det som ydmykelse. I et demokrati finnes det nøytrale strukturer som for eksempel statens institusjoner som har som oppgave å være upartiske meglere i borgeres affærer. For å bruke trafikken analogi igjen, i et demokrat er alle like foran et rødt lys, store og små biler, ingen har lov til å ydmyke andre, men på samme tid må alle bøye seg for trafikkløsets autoritet uten å oppfatte dette som nedverdiggende. I Somalia har nettopp disse nøytrale statlige strukturer blitt ødelagt av diktatoren Siad Barre, noe som gjorde at rå makt overtok gatene. Norge befinner seg i en unik internasjonal situasjon ved at mange norske borgere tradisjonelt har en sterk intuisjon for hva ydmykelse er og at dette er illegitimt, mens de på samme tid vet at det trengs overordnede nøytrale strukturer som må respekteres. Det er kanskje derfor at Norge er spesielt egnet til å påta seg rollen som global fredsmegler. Og det er også derfor at jeg trakk inn Somalia og Rwanda. Som global fredsmegler som vil bringe demokrati til hele kloden trenger man et globalt syn på demokrati og en magefølelse for ytterpunktene som finnes ut i verden.

Tidligere hierarkiske samfunn som vil bli medlem i dagens moderne globale landsby har ofte en mye lengre vei å gå enn nordiske land før de har utviklet en klar følelse for at alle bør bli sett på som like mye verd. Kvinner i Norge og Norden innehar for eksempel mer plass i samfunnet enn de fleste kvinner i resten av verden kan drømme om. Kvinner i mange verdensdeler sliter med å tilegne seg en magefølelse for at de faktisk ”er noen”. Det samme gjelder for alle personer og grupper som tilhører deler av samfunnet som tradisjonelt blir

¹⁶ Se veldig gode bøker som, f. eks., Rapoport (1997), Scheff (1990), Staub (1989), Volkan (1997).

¹⁷ Miller (1993).

¹⁸ Vogel & Lazare (1990), og Hartling & Luchetta (1999).

¹⁹ Klein (1991).

²⁰ Barrett & Brooks (1992); Klein (1992); Smith (1992).

²¹ Hartling & Luchetta (1999).

²² Lindner (2000b), Lindner (2000c), Lindner (2000a), Lindner (2000d), Lindner (2000e), Lindner (2001a), Lindner (2001b), Lindner (2001c), Lindner (2001d), Lindner (2002a), Lindner (2002b).

belagt med lav status, enten det skyldes kastetilhørighet, yrke, hudfarge, etnisitet, kjønn eller religion. Det er svært vanskelig å reise seg fra en sosialisering som undertrykket sjelen. "Undersåtter" går gjennom kompliserte prosesser, fra å beundre "herrens verden" til å imitere den, avvise den, og til slutt, i Mandelas ånd, frigjøre seg fra herre-slave relasjonen og skape en ny verden. Fanon (1963 og 1986),²³ en Afrikaner som trodde han var fransk og fant ut at å imitere herren ikke var noen løsning, beskrev denne kompliserte prosessen i detalj.

Flere store forskningsfelter kunne bli dratt inn her, fra mikro til makro nivå, fra psykologiske teorier om hvorfor mennesker har en tendens til å gjenta traumer og ydmykelser i stedet for å frigjøre seg, til teorier om sikkerhetsdilemma i internasjonale relasjoner, Hobbess beskrivelse av samfunnets "anarkisk"²⁴ grunntilstand, fangenes dilemma, politisk mobilisering ved å selektere historiske episoder av ydmykelse, velferdsnettverk og ikke minst globalisering. Vi lever i en tid av to prosesser, globalisering og hva jeg kaller "egalisering". Begge er gjensidig avhengige av hverandre og gjennomsyrrer hver lille handling i daglig liv like mye som hver politisk prosess på internasjonal plan, og begge er langt fra avsluttet. Målet er et globalt samfunn bygget på menneskerettigheters idealer i stedet for et globalt samfunn styrt av en autokratisk rik elite som fornedrer og utnytter resten.

Vi står kontinuerlig ved en skillevei. Det er en fare for at globaliseringen skjer uten egalisering og fører oss inn i et mareritt å la Orwell hvis ikke sterke krefter motstår en sårn utvikling. Fremdeles finnes det folkegrupper og individer i alle deler av verden som tror at ydmykelse er "nyttig" og "riktig" og som bruker ydmykelse til å sikre "disiplin", "ro", "orden" og "sikkerhet". Til og med innenfor hvert individ kan det finnes usikkerhet om hva som er "nyttig" og "riktig". Hvis ikke nok deltakere forstår at ved å være passive "bystanders"²⁵ støtter vi under en uheldig utvikling, kan resultatet være en global landsby uten demokrati og likeverd. Dersom den globale landsbyen skal bli en *Decent Society*²⁶ med institusjoner og relasjoner som ikke nedverdiger sine borgere så er det avgjørende at det enkelte individ blir aktiv og støtter under en konstruktiv fremvekst. Som diskutert tidligere tror jeg at menneskerettigheters revolusjon representerer en kontinuerlig revolusjon, dette paradigmeskiftet er ikke noe som "er" der, men revolusjonære avgjørelser må tas av hver enkelt hver dag. Dette paradigmeskiftet må gjenskapes daglig for å kunne opprettholdes. Det er ikke nok å lene seg tilbake og håpe at "vi" har fått det til. Situasjonen er alltid sårbar og problemer i resten av verden kan ikke holdes utenfor.

Det er vanskelig å bli klar over at vi på den ene siden er en passiv del i en historisk forandring og på den andre siden kan ha et ansvar til å være aktive på en konstruktiv måte. Det er vanskelig fordi situasjonen er så komplisert. Det vi er vitne til i dag er at mange fremgangsmåter som en gang ble vurdert som gunstig, som å slå kvinner og barn eller tyrannisere ansatte og kolleger, blir betegnet som krenkelse, mobbing, traume, eller diskriminering. Det er lett å være mot mobbing, men hva er mobbing, hvor skjer dette i min omverden, helt nøyaktig, og hva må jeg forandre hvis jeg vil gjøre alvor av mitt ansvar? Det er lett å være mot kvinnelig omskjæring så lenge dette skjer langt vekk, men hva når min rystelse blir oppfattet som fornærmelse av min nabo som kanskje er en omskjært kvinne fra en annen verdensdel? Kanskje hun føler at min rystelse ydmyker hennes kultur? Vanskeligst men også viktigst for demokrati, tror jeg, er å reflektere rundt det vi og andre mener er "nyttig" og

²³ Fanon (1963), Fanon (1986).

²⁴ Hobbess (1651/1996).

²⁵ Staub (1989) beskriver, hvordan passiviteten til "bystanders" gjorde det mulig for Hitler og hans medhjelpere å gjennomføre Holocaust.

²⁶ Margalit (1996).

”riktig”. Fordi det viser seg at det er akkurat her grensen beveger seg fra en magefølelse av ”vanlig” til ”krenkende”, fra legitimitet til fravær av legitimitet. Dette gjelder spørsmål angående innvandre, miljøvern, generasjonsrelasjoner, kjønnsroller, kjønnsrelasjoner, hvalfangst; listen er lang, og det er de ”betente” spørsmålene som er kampens felt.

Og det finnes ingen lettvinne svar. Det er fordi ord og begreper ofte har motsatt betydning ettersom hvilken kontekst de er brukt i, stolthet, ære, eller verdighet. For å belyse dette, vil jeg gjerne invitere leseren til å reflektere over hvordan dette kapitlet hadde blitt skrevet av en Slobodan Milosevic; vi må ikke glemme at han ble folkevalgt (”demos” i ordet demokrati betyr ”folk”). Han ville ha forsvart bruk av ydmykelse som legitim motstand mot forsøk å ydmyke Serbia. En Hitler ville ha gjort det samme. Begge opererte i en kultur av ære. De hadde befolkningen bak seg når nasjonal ære skulle forsvares mot forsøk å vanære den. De var begge mestre i en propaganda som sammensmeltet alt som het frustrasjon, misunnelse, eller personlige følelser av ydmykelse blant befolkningen til en større historie av nasjonal ydmykelse. Serbia og Hitlers Tyskland følte begge at de sto alene mot resten av verden. Hitler ville ”helbrede” verden ved å la hans ”Ariere” lede den, og siden han så for seg at jødene planla å dominere verden måtte de dø. Begge, tyskere og serbere, måtte imidlertid lære at verdighet går tapt, menneskelig integritet blir krenket på det mest grusomme og hele kontinenter kan bli ødelagt når man prøver å forsvare sin ære mot ydmykelse. Det er derfor at det finnes tyskere og serbere som føler seg ydmyket av sin egen historie.

Dette kapitlet kunne også ha blitt skrevet av en forsker ved et fredsforskningsinstitutt som studerer ”rettferdig krig”²⁷ og prøver å definere når det er riktig og bra for et demokrati å bruke ydmykelse som siste virkemiddel for å stanse enda verre forferdeligheter. Krig har alltid en ydmykende virkning på de som blir rammet av den. Tyskland og Hitler blir ofte dratt inn når rettferdig krig blir diskutert. De allierte ydmyket Tyskland, tvang Tyskland til knærne, for å tvinge tyskere til å gi avkall på arroganse og bli ydmyk. Etterpå skulle Marshallplanen innlemme Tyskland i den europeiske familien som respektert medlem, blant annet for å unngå at en ydmyket Tyskland ville begynne en tredje verdenskrig. Dette var en strategi av ydmykelse etterfulgt av respekt for å oppheve den ødeleggende siden av nedverdiggelse. Analogt bruker mange forkjempere for menneskerettigheter ”shaming” som nyttig verktøy for å få næringslivet eller regjeringer til å stå ved sine egne løfter angående menneskerettigheter. Også her er det ydmykelse noe som blir brukt for å få arroganse omgjort til ydmykhet.

Dette kapitlet kunne videre ha blitt skrevet av en forkjemper for fred og menneskerettigheter med en personlig biografi av ydmykelse. Personlige erfaringer fra ydmykelse gir ofte opphav til en evne å føle dyp empati og medfølelse med lidelsene de ydmykete i verden er offer for. I dette tilfellet kunne kapitlet ha begynt med en lang liste av overgrep i hele verden, men også i Norden, overgrep mot barn, overgrep mot kvinner og overgrep mot de fattige. Statistikkene er lange og grusomme. Etterpå ville kapitlet ha informert leseren om hvor ødeleggende ydmykende overgrep kan være: misbrukte barn blir psykisk ødelagte, mobbeofrene blir sykemeldt, de fattige mister handlekraft og tiltaksløst. Kapitlet ville ha vært en intens beskrivelse av lidelsene som oppstår når mennesker blir ydmyket og deres verdighet krenket, med målet til å få leseren til å åpne øynene og bli rystet. Det å føle seg trist, sint, oppbrakt, rasende og rystet er det første som skjer når man blir konfrontert med undertrykkelse og forstår at dette langt fra er en velfortjent skjebne men tvert imot høyst urettferdig. En forfatter i denne sinnstilstanden ville ha invitert lesere til å delta i skribentens dyptføyte rystelse og sinne.

²⁷ Se f. eks. Reichberg (2001).

Til tross for at stadiet av rystelse og sinne er viktig, håper jeg at lesere av denne demokratihåndboken har kommet over dette stadiet og ikke lenger vil kun leve ut følelser av rystelse over verdens krenkelser. Spørsmålet som leserne stiller er kanskje, ”hva gjør vi nå?” Rystelse kan lett føre til en farlig og selvgod polarisering hvor vi har her de ”gode” som er rystet, og der de ”onde” som påfører krenkelser på verden.²⁸ Vi kommer lett inn i en ”krigssituasjon” hvor det å være rystet og se mørkt på verden er inngangsbilletten til å bli medlem i gruppen av de ”gode”. Mange av mine afrikanske venner føler at det er en dobbel ydmykelse for dem å møte forkjempere fra den rike verden som tror at en felles opplevelse av rystelse og oppbrakthet er alt som trengs. Mange Afrikanere føler at vestlige hjelpere noen ganger misbruker afrikansk lidelse for å tilfredstille sine egne behov for å være rystet, noe som ikke fører videre enn til selvgodhet for hjelperne selv. Psykologer vet at man kan bli hengende i rystelse. Og enda verre, man kan gjenta traumer i stedet for å forlate dem. Spesielt de av oss som ble krenket som barn er rammet. Barn har en tendens til å tro at alt som hender til dem er deres egen skyld, og ut fra denne uheldige feiltolkningen kan det skje at de oppsøker overgripere resten av livet og kommer dermed alltid ut av problemet. Dette er en felle vi må unngå, spesielt når det gjelder verdenssamfunn. Det er ikke nok å være rystet og samle eksempler kun til å kunne fortsette å være det. Det som trengs er en konstruktiv strategi for å forandre situasjonen til det bedre.

Mandela kunne ha skrevet dette kapitlet. Mandela kom ut av 27 års fengsel og hans voktere hadde blitt hans personlige venner. For meg ser dette ut til å være målet vi må strebe mot. Ikke å fordele merkelapper og utestenge overgripere men vinne dem over til en bedre verden. Det som trengs for en slik strategi er ydmykhet og ikke hovmod. Ydmykhet overfor våre begrensninger og forsiktighet med å stemple andre som ”onde”. Hvem vet, kanskje vi blir sett på som ”onde” av fremtidige generasjoner. En antropologi professor ved Long Island University i New York fortalte meg at forbausende mange av hennes unge studenter er vegetarianere. Kanskje vi som spiser dyr blir sett på som barbariske umennesker om noen hundre år. Det var ikke lenger tilbake enn på attenhundretallet at befolkningen i Paris brente katter for underholdningens skyld. Er det å spise dyr så mye ”bedre”? Jeg vil ikke åpne denne diskusjonen her men henvise til ett av de områdene hvor magefølelser for ”riktig” og ”galt” er i bevegelse og sterke reaksjoner er knyttet til den usikkerheten som er forbundet med slike holdningsendringer. Vi tar alle del i et historisk paradigmeskiftet som berører alle aspekter i våre liv og som også skaper demokratiets ansikt.

Man kan være pessimistisk når man ser på verden og forstår at den er full av brudd på menneskerettigheter, full av overgrep, krenkelser og ydmykelser, og at demokratiske strukturer på internasjonalt nivå er noe som er svært vanskelig å fylle med autentisk liv i usikre tider som frister å trekke seg tilbake i hver sin fremmedfiendtlig festning. Men man kan også være optimistisk. Man kan si at vi lever i en tid av en utrolig revolusjon, en revolusjon som tilsier at vi oppfatter ydmykelse som krenkende og på ingen måte gunstig. Det er ikke så rart at verden ser mørkt ut når man omdefinierer tidligere legitimt atferd til krenkelse. Mitt budskap er at denne omdefineringen skaper nye følelser, nemlig følelser av ydmykelse som er knyttet til krenket verdighet og som derfor er uhyre sterke. Følelser av ydmykelse kan føre til sinne og rystelse. Og rystelse, så viktig det er, må ikke tåkelegge for konstruktive strategier for forandring. Rystelse kan føre til selvgod opphøyelse som heller hindrer konstruktiv forandring enn å fremme den. Ydmykhet er det som trengs. Jeg tror at det blir lettere å være ydmyk når man forstår at vi alle er del av en historisk debatt, og at den siste revolusjonen er

²⁸ Se f. eks. Ignatieff & Gutman (2001).

en vanskelig overgang for alle. Det som er vanskeligst er å vise respekt og aktelse også i situasjoner av overgrep, som Mandela har gjort ved å få sine voktere å bli hans venner.

Det er to prosesser som kjennetegner våre dager, globaliseringen og det jeg kaller "egaliseringen". Norge og hele Norden vet mye om egalitet og på samme tid har en tradisjon av globale aktiviteter helt fra vikingtiden. "Krigen mot terror" som vi vitner i disse dager kan hjelpe oss å forstå at vi lever én verden, i én global landsby, og ikke i flere atskilte enheter. Norge er i en god posisjon til å ta på alvor å fylle ideen av en global landsby med egalitetens ånd og hjelpe til å skape demokratiske strukturer på et globalt nivå. I 1993, etter at jeg var i Egypt i syv år og kom tilbake til Europa, inviterte jeg en hel by, nemlig Hamburg, med 1,5 millioner innbyggere, til å sette seg ned og reflektere rundt temaet "globalt ansvar". Mitt budskap på alle mediekanalene var at hver eneste person har muligheter til å bidra. Omtrent 20 000 mennesker kom, cirka 4000 hadde forberedt taler, brev, konsepter, tegninger, og mange andre objekter som de utstilte i parken rundt innsjøen i midten av byen en lørdagskveld i sommer 1993. Kanskje en slik initiativ kunne gjentas i flere byer og skape en kultur av globalt ansvar for demokratiske strukturer, lokalt og globalt?

Referanseliste

- Barrett, Patrick J. & Brooks, James S. (1992). Transcending humiliation: An ancient perspective. The humiliation dynamic: Viewing the task of prevention from a new perspective II (Special Issue, Section 4: Dealing with humiliation, individually and collectively). In *Journal of Primary Prevention*, 12 (3), 223-241.
- Bauman, Zygmunt (1992). *Intimations of postmodernity*. London: Routledge.
- Des Forges, Alison L. & Human Rights Watch, Organisation (1999). *Leave none to tell the story. Genocide in Rwanda*. New York: Human Rights Watch.
- Elias, Norbert (1994). *The civilizing process*. Oxford: Blackwell.
- Fanon, Frantz (1963). *The wretched of the earth*. New York: Grove Press.
- Fanon, Frantz (1986). *Black skin, white masks*. London: Pluto Press.
- Hartling, Linda M. & Luchetta, T. (1999). Humiliation: Assessing the impact of derision, degradation, and debasement. In *Journal of Primary Prevention*, 19 (5), 259-278.
- Hobbes, Thomas (1651 /1996). *Leviathan*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ignatieff, Michael & Gutman, Amy (2001). *Human rights as politics and idolatry*. Princeton: Princeton University Press.
- International Committee of the Red Cross Somalia Delegation (1997). *Spared from the spear: Traditional Somali behaviour in warfare*. Nairobi: International Committee of the Red Cross.
- Isdal, Per (2002). Alternativ til vold. In *Tidsskrift for Norsk Psykologforening*, 39, 1 -1, nedlastet fra http://www.psykol.no/tnpf/utdrag%2001_02_art_Isdal.htm i februar 2002.
- Kant, Immanuel (1785/1997). *Grundlegung zur Metaphysik der Sitten*. Milano: Rescogitans Philosophical Library, Electronic edition 1997, retrieved from <http://www.rescogitans.it/ita/Biblioteca/003/fronte.htm> in February 2002.

- Klein, Donald C. (1991). The humiliation dynamic: An overview. The humiliation dynamic: Viewing the task of prevention from a new perspective I (Special Issue, Section 1). In *Journal of Primary Prevention*, 12 (2), 93-121.
- Klein, Donald C. (1992). Managing humiliation. The humiliation dynamic: Viewing the task of prevention from a new perspective II (Special Issue). In *Journal of Primary Prevention*, 12 (3), 255-268.
- Lakoff, George & Johnson, Mark (1980). *Metaphors we live by*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Lewis, Ioan M. (1961). *A pastoral democracy: A study of pastoralism and politics among the Northern Somali of the Horn of Africa*. Oxford: Oxford University Press.
- Lindner, Evelin Gerda (2000b). Gendercide and humiliation in honour and human-rights societies. In *Journal of Genocide Research*, see also <http://www.gendercide.org/affiliates.html>.
- Lindner, Evelin Gerda (2000d). *The "framing power" of international organizations, and the cost of humiliation*. Oslo: See <http://www.globalsolidarity.org/conflicts.html>.
- Lindner, Evelin Gerda (2000a). *The psychology of humiliation: Somalia, Rwanda / Burundi, and Hitler's Germany*. Oslo: University of Oslo, Department of Psychology, doctoral dissertation.
- Lindner, Evelin Gerda (2000c). Were Ordinary Germans Hitler's "Willing Executioners"? Or Were They Victims of Humiliating Seduction and Abandonment? The Case of Germany and Somalia. In *IDEA: A Journal of Social Issues*, 5 (1) see <http://www.ideajournal.com/lindner-willing-executioners.html>.
- Lindner, Evelin Gerda (2000e). *What every negotiator ought to know: Understanding humiliation*. Oslo: See <http://www.globalsolidarity.org/conflicts.html>.
- Lindner, Evelin Gerda (2001c). How research can humiliate: Critical reflections on method. In *Journal for the Study of Peace and Conflict*, Annual Edition 2001-2002, 16-36, see also on <http://jpsc.library.wisc.edu/>.
- Lindner, Evelin Gerda (2001a). Humiliation - Trauma that has been overlooked: an analysis based on fieldwork in Germany, Rwanda / Burundi, and Somalia. In *TRAUMATOLOGYe*, 7 (1) Article 3 (32 pages), see <http://www.fsu.edu/~trauma/>.
- Lindner, Evelin Gerda (2001d). Humiliation and the human condition: Mapping a minefield. In *Human Rights Review*, 2 (2), 46-63.
- Lindner, Evelin Gerda (2001b). Women and terrorism: The lessons of humiliation. In *New Routes: A Journal for Peace Research and Action on Women and Peace*, <http://www.life-peace.org/newroutes2001/nr200103/lessonsofhum0301.htm>, or http://transnational.org/forum/meet/2001/Evelin_LessonsHumil.html, or <http://www.svt.ntnu.no/psy/faggrupper/sosial&samf/seminars/2001/Abstracts/Lindner.pdf>.
- Lindner, Evelin Gerda (2002b). Healing cycles of humiliation: Attending to the emotional aspects of "unsolvable" conflicts and the use of "Humiliation Entrepreneurship". In *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*, φορτηχομινγ.
- Lindner, Evelin Gerda (2002a). *Moratorium on humiliation: Cultural and "human factor" dimensions underlying structural violence*. Νεω Ψορκ: Discussion paper prepared for the Expert Group Meeting on Structural Threats to Social Integration: Indicators for Conflict Prevention, Session 2: Structural threats to social integrity 18th 20th December 2001, New York, organized by the United Nations Department of Economic and Social Affairs, Division for Social Policy and Development, Social Integration Branch, see <http://www.un.org/esa/socdev>.
- Margalit, Avishai (1996). *The decent society*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

- Miller, William Ian (1993). *Humiliation and other essays on honor, social discomfort, and violence*. Ithaca: Cornell University Press.
- Rapoport, Anatol (1997). *The origins of violence: Approaches to the study of conflict*. New Brunswick, NJ: Transaction Publishers.
- Reichberg, Greg (2001). Rettferdig krig eller evig fred? In *Norsk Statsvitenskapelig Tidsskrift*, 17 (2), 196-220.
- Scheff, Thomas J. (1990). *Bloody revenge: Emotions, nationalism and war*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Smith, Dennis (1999). *Zygmunt Bauman: Prophet of postmodernity*. Cambridge: Polity.
- Smith, J. Steven (1992). Humiliation, degradation and the criminal justice system. The humiliation dynamic: Viewing the task of prevention from a new perspective II (Special Issue). In *Journal of Primary Prevention*, 12 (3), 209-222.
- Staub, Ervin (1989). *The roots of evil: The origins of genocide and other group violence*. Cambridge: Cambridge University Press.
- The International Panel of Eminent Personalities to Investigate the 1994 Genocide in Rwanda and the Surrounding Events (2000). *Rwanda: The preventable genocide*. Retrieved from www.oau-oua.org/ on 30th September 2000.
- Trigger, Bruce G. (1993). *Early civilizations - Ancient Egypt in context*. Cairo: AUC.
- Ury, William (1999). *Getting to peace. Transforming conflict at home, at work, and in the world*. New York: Viking.
- Vogel, W. & Lazare, A. (1990). The unforgivable humiliation: A dilemma in couples' treatment. In *Contemporary Family Therapy*, 12 (2), 139-151.
- Volkan, Vamik D. (1997). *Bloodlines: From ethnic pride to ethnic terrorism*. New York: Farrar, Straus and Giroux.